

ДО ПИТАННЯ СТРУКТУРАЦІЇ ТА УКЛАДАННЯ ТЕЗАУРУСА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті досліджуються нові можливості організації тезауруса у вигляді ідеографічно-польової систематики лексем, подається детальна структура оновленого типу тезауруса. Ідеографічні словники мають синхронно враховувати структурно-семантичні й інформаційно-комунікативні принципи групування лексики.

Ключові слова: тезаурус, ідеографічний словник, системний словник, лексико-семантичне поле, центр, периферія, дифузія, тематична група, лексико-семантична група, лексема.

Присяжнюк О.М. К вопросу структуризации и построения тезауруса украинского языка. *В статье изучаются новые возможности организации тезауруса как идеографически-польевой систематики лексем, предлагается детализированная структура нового типа тезауруса. Идеографические словари должны синхронно учитывать структурно-семантические и информационно-коммуникативные принципы группирования лексики.*

Ключевые слова: тезаурус, идеографический словарь, системный словарь, лексико-семантическое поле, центр, периферия, диффузия, тематическая группа, лексико-семантическая группа, лексема.

Prisiazhniuk O.M. To the problem of structuring and compiling the thesaurus of the Ukrainian language. *The article deals with new opportunities for organizing thesaurus as an ideographic-field systematization of lexemes; the detailed structure of an updated thesaurus is presented. The ideographical dictionaries must take into account structural-semantic and information-communicative principles of vocabulary grouping at the same time.*

Keywords: thesaurus, ideographic dictionary, system dictionary, lexical-semantic field, centre, periphery, diffusion, thematic group, lexical-semantic group, lexeme.

Стаття присвячена дослідженню принципів організації ідеографічно-польового словника як оновленого типу тезауруса.

Дослідження словникових систем різних видів – актуальне питання лінгвістики, пов'язане з висвітленням такої проблеми сучасної лексикографії, як необхідність опису всієї лексичної системи української мови. Проблема розробки та структурування тезаурусів, а також ідеографічного членування лексичного континууму вивчали Ш. Баллі, Л.В. Щерба, Н.Ю. Шведова, В.В. Морковкін, Ю.М. Караулов, Ю.Д. Апресян, І.А. Мельчук, М.А. Кронгауз, М.Я. Гловінська, І.М. Гетьман, В.М. Русанівський, В.А. Широков та ін.

Тезаурус є типом такого словника, який «подає лексичний склад мови за семантичними розрядами (поняттєвими рубриками) різного ступеня узагальнення і кількості з перехресним групуванням» [2: 627].

Загалом, в існуючих тезаурусах лексика групується переважно на поняттєвій основі. В енциклопедичному визначенні цього типу словників йдеться лише про семантичну ієрархію тематичних груп за родо-видовими відношеннями – як послідовне членування лексико-семантичної системи від ширшого до вузких категоріальних значень та можливість корелятивного групування в межах утворених тематичних груп [2: 627].

У своєму дослідженні ми не заперечуємо структурно-семантичного принципу групування лексики в тезаурусах як головного. Проте вважаємо, що синхронно слід враховувати також інформаційно-комунікативні ознаки лексики. Головно в тезаурусах слід презентувати саме предикативну лексику, яка відображає основний словниковий фонд певної мови, що найоптимальніше через використання лексичної моделі польового типу «центр – периферія».

Отже, пропонуємо словник т.з. ідеографічно-польового типу, в основі якого лежать дві взаємопов'язані систематики (що і визначаємо дослідницькою метою в пропонованій статті): 1) площина тематичних груп та 2) площина лексико-семантичного поля (далі ЛСП).

Загалом вважаємо, що загальними засадами побудови тезауруса є цілий комплекс принципів: **принцип логіко-лінгвістичного аналізу** (диференціація лексичного матеріалу на мікрополя та тематичні групи (далі ТГ) як результат співвіднесення лексем із позамовною дійсністю; поділ на зони і лексико-семантичні групи (далі ЛСГ) як результат систематизації лексики за внутрішньомовними зв'язками); **принцип системності** (складна структура макрополя, усередині якої виділяються дрібніші групи лексем, що можуть організовуватися за різними типами системних відношень); **принцип інваріантності** (виділення в межах мікрополів головних лексем поля); **принцип перетину груп** (лексемі одночасно можуть входити в декілька угруповань).

Застосування таких норм у лексикографії передбачає: 1) розробку тематичної класифікації; 2) дослідження головних зон та підпорядкованих їм субзон; 3) конкретизацію ЛСГ та аналіз парадигматичних відношень; 4) аналіз семантичних, конотативних та частотних властивостей конститuentів; 5) вивчення квантитативних ознак конститuentного складу, дослідження яких є одним зі структурних аспектів при вивченні лексичних угруповань; 6) показ структури тезауруса у вигляді таблиць мікрополів та їх зон з конкретним конститuentним складом, організованим в алфавітному порядку із вказівкою середньої частоти вживання за показниками «Частотного словника сучасної української художньої прози» [3].

Структурування ідеографічно-польового словника носить комплексний характер, тому що одночасно враховує декілька принципів структурації, відповідно лексика поділяється на такі угруповання: а) **зони ЛСП** (центр, дифузія і периферія); б) **тематичні угруповання** (групи, мікрогрупи, блоки, парцели).

З'ясуємо категоріальні визначення та класифікаційні критерії структурних зон ЛСП та ТГ.

Центр містить конститuentи, що сприяють відмежуванню досліджуваного поля від інших полів у системі мови і вміщує лексеми, які найбільш системно відповідають його ознакам, а саме: а) основне значення, яке характеризується наявністю інтегральної структури лексико-семантичного варіанта (далі ЛСВ) – тобто наявність лише інтегральної семи, що не має додаткових диференційних сем; б) пряме, загальномовне значення; в) нейтральна конотація; г) висока частотність уживання.

Периферія містить конституенти, які мають протилежні ознаки щодо центральних лексем цього поля, та ознаки, притаманні центру, проте в «розмитому», несистемному вигляді. Периферійні конституенти ЛСП виділяються за такими критеріями: а) основне значення та значення, яке виражає додаткові смислові компоненти, а отже, характеризується інтегральною та інтегрально-диференційною (наявність у ЛСВ, окрім інтегральної семи, додаткових диференційних сем, що уточнюють значення інтегральної семи) структурами ЛСВ; б) пряме, загальномовне значення та переносне, контекстуальне значення; в) нейтральна та маркована конотація; г) значно нижча частотність уживання, ніж у центральних лексем.

Периферійні лексеми з прямим значенням можуть мати лише інтегрально-диференційну структуру ЛСВ і не характеризуються інтегральною структурою ЛСВ, яка в прямому значенні можлива лише в центральних та дифузійних лексем. Периферійні лексеми з переносним значенням характеризуються двома типами структур ЛСВ – інтегральною та інтегрально-диференційною.

Дифузія (лат. *diffusio* – «поширюватися») – проміжна зона на межі центру та периферії, оскільки містить конституенти, які мають певні ознаки цих двох зон одночасно, а саме: а) основне значення, яке є інтегральною структурою ЛСВ (атракція до центру); б) пряме, загальномовне значення (атракція до центру); в) маркована конотація (атракція до периферії); г) найнижча частотність використання в мові.

Отже, лексика в ідеографічно-польовому словнику стратифікується головню за семною структурою ЛСВ і характером архісеми (виділення центру і периферії), а також за наявністю чи відсутністю коносем (виділення центру і дифузії). Аналіз за частотними показниками є додатковим, використовується для підтвердження правильності зонального розподілу лексем за головними вимогами.

Для ілюстрування процесу зонального розподілу використаємо лексеми зі значенням слуху та проаналізуємо лексикографічний розподіл на прикладі конститuentів лексико-семантичного поля акустичного сприйняття. Центральними лексемами виступають *чути, почути, слухати, вухо, слух* та ін., оскільки характеризуються наявністю інтегральної структури ЛСВ, прямим, загальномовним значенням, нейтральною конотацією. Лексеми *дочути, розслухати* та *розслухатися* відрізняються розмовною конотацією, через що належать до зони дифузії. Лексеми *заслухуватися / заслуховуватися / заслухатися, розслухатися / вслухатися / вслухуватися, вслуховуватися / вслухатися, услухатися / услухуватися, услухуватися / услухатися; наслухати / наслухувати; прислухатися / прислухуватися / прислуховуватися; вислухувати / вислуховувати / вислухати* та ін. належать до зони периферії, оскільки характеризуються інтегрально-диференційним ЛСВ ('слухати' + 'якість процесу акустичного сприйняття').

Площина ЛСП виступає своєрідною кореляцією щодо площини тематичних угруповань. Ці площини наче накладаються одна на одну. Вони різні за структурою: «...тематична група не є польовою структурою, не має ознак польової організації як ціле» [1: 181].

Тематичні угруповання характеризуються складною ієрархічною будовою: тематична група → тематичний блок → парцела → мікрогрупа першого рівня → [...] → мікрогрупа четвертого рівня.

Отже, структура ідеографічно-польового словника визначається такою загальною дедуктивною ієрархією: макрополе → зона макрополя / мікрополе → головна зона мікрополя / тематична група → субзона → лексико-семантична група → конститuent.

Унаслідок розгляду ідеографічно-польової побудови тезауруса можемо резюмувати, що його структурування базується на поєднанні, по-перше, традиційної моделі поля (поділ на центральні та периферійні шари), по-друге, універсальної будови поля (виділення дифузії), по-третє, ієрархічної моделі поля (дедуктивна ієрархія площин мікрополів, зон, тематичних угруповань), по-четверте, ідеографічної класифікації лексем (система ТГ). Структура тезаурусів потребує подальшого вивчення, зокрема стосовно внутрішньозональних опозицій, що і становитиме об'єкт наших подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Полевые** структуры в системе языка / [под ред. З.Д. Поповой]. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1989. 2. **Українська** мова: Енциклопедія / [за ред. В.М. Русанівського, О.О. Тараненка]. – К. : Українська енциклопедія, 2000. 3. **Частотний** словник сучасної української художньої прози : [В 2 т.] / [В.С. Перебийніс (гол. ред.) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1981.